

Şans

– Semra EROĞLU · 06 Temmuz 2023

Ah keşke ,şöyle olsaydı, kesin böyle olurdu, dediğimiz şeyler...

Aslında, hayatta kesişen yollar ve olaylar zinciridir...

Kimsenin kontrol edemediği “şans” ve kader kavramıdır.Bu yazımda hepimizi ilgilendiren ,doğumumuzdan ölümümüze kadar hayatımızın içinde olan ama göremediğimiz soyut bir kavram üzerine konuşacağım. ____Şans.Her ne kadar ilk bakışta, basit bir konu gibi gözükse de, aslında şans kavramı oldukça derinlikli ve katmanlı bir yapıya sahiptir. Öyle ki bu kavramı tam manasıyla kavrayabilmek için ,başka kavramlar, teoriler düşünce deneyleri gibi ,daha pek çok şeyden yararlanmamız gerekecek. Formülize etmesi ve tam olarak nasıl işlendiğinin kavranabilmesi bir hayli zor. Fakat bu yazımda ,elimden geldiğince konuyu basitleştirmeye ve kavramaya uygun hale getirmeye çalışacağım. Bunu yaparken de sizler gibi pek çok noktada sesli düşüneceğim. Yani "şans" kavramı üzerine birlikte düşünmüş olacağız bu yazımda. "Şans" Fransızca bir kelime ve fonetik olarak bizde de orijinalindeki gibi okunuyor. Şans ,yani rastlantı ,talih sözcüğünden alınmış. Tıpkı Latince "düşünmek" anlamına gelen en kadere kelimesi gibi. Dilimize okunuşları bozulmadan geçmiş olan bu kelimelerin kökeninde rastlantı, talih, düşme, payına düşme, rast gelme, kismetine çıkma gibi anlamlar var. Bu kelimelerin nerelerden ve ne şekilde geldiklerini bilirsek ,konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Şans konusu aslında o kadar önemli bir konu ki. Var oluşumuzdan tutunda ,yaşamımızın tamamını ilgilendiren bir kavramdan bahsediyoruz. Günümüz modern insanının gelişmiş beyin fonksiyonları etrafındaki tabiatı anlamak ve anlamlandırmak için uzunca bir yolculuk kat etti. Şans, ihtimal, olasılık, kader gibi kavramlar olmadan hayatı anlamlandırmamız mümkün olmayabilirdi. Mitolojiden, dine ,felsefeye, modern bilime kadar geniş bir yelpazede ele alınabilecek bir konu. Şansı açıklamaya çalışmak, ilk çağ düşünürlerinden bu yana bizi meşgul eden konulardan biri. İlk çağ filozofları için ,var olan sadece atomlar ve boşluktur. Boşluktaki atomların hareketlerinde bazı evrenler varlığa gelirken bazıları da yok oluşa gider. Onlar arasında hiç bir şey yoktan var olmaz, veya vardan yok olmaz. Sonsuz uzay boşluğu ve onu dolduran sonsuz sayıdaki atomlar birbirleriyle

çarpışarak. Ateş, su , toprak başta olmak üzere dünyayla diğer gök cisimlerini meydana getirir. Bu prensipler üzerine kurulu atomcu kozmolojiye göre, evren boşluk ve onu dolduran ilkel atomik kaosla başlar. Atomların yaptığı girdapların içerisinde, daha büyük olan atomlar merkezde toplanırken. Dünya gibi gezegenleri oluşturur ve daha küçük atomların çevreye yayılmasıyla da atmosfer gibi tabakalar oluşturur. Tüm bu şeyleri gerçekleştiren nedene gelince, hem şans hem zorunluluğun birlikteliğidir. İçinde bulunduğumuz dahil evrenlerde olayların ve olguların birbirleriyle ilişkisi nedenseldir ve bu nedensel ilişkiye hakim olan faktör zorunluluktur. Öyle ki onlara göre ,evrenlere hükmeden bu zorunluluk ,bir kader adalet ve dahası bir yaratıcı olarak görülebilir. Fakat onlara göre ,kaostan sonsuz evrenlerin ve onları şekillendiren kozmik girdapların ortaya çıkışlarının nedeni sadece şanstır. Şansa dair pek çok düşünürlerin görüşlerini aktarabilirim bu konuda ama kafanızı karıştırmadan meseleyi basitleştirmem gerekiyor. Evrenin başlangıcını düşünün. Büyük patlamadan bu yana geçen zaman kaosun kozmosa dönüşmesidir. İşte insanlar bu zaman zarfı içinde gerçekleşen tüm olayları açıklarken ya üstün bir gücün kontrolüne yada rastgeleliğe baş vurmaya zorundadır bir bakıma. Hani şu meşhur soru var ya "bunca şey tesadüfen mi oldu?.." Şeklinde. Aslında tesadüf kelimesinin altını yazımın başlarında belirttiğim kavramlarla doldurduğumuzda evet tesadüften oldu diyebilirsiniz. Çünkü yazım ilerledikçe tesadüfün basit bir rastgelelik olmadığını göreceksiniz. Öte yandan Platon'a göre, kaostan kozmosa geçiş kendi kendine şans eseri meydana gelen bir olay olarak düşünülemez. Aksine Tanrı'nın yaratmasını gerektirir. Bu düşünceleriyle Platon ,atomcuların tasvir ettiği şansa dayalı evren açıklamasını reddederken. Onun yerine yaradılış düşüncesini ileri sürer. Aristoteles'e göre, evrenin ortaya çıkışı şans eseri olamaz. Çünkü şans eseri olan şeyler, bir zaman var olur, başka bir zaman yok olur. Dolayısıyla şans eseri olan şeyler, her zaman ebedi olan şeylere zıttır. Buna göre atomcuların iddia ettiği üzere ,evrenin hem ebedi olması hem de kaos' dan şans eseri meydana gelmesi tutarlı olmaz. Aksine, evrenin düzeninin sürekliliği, onun şans eseri olmadığını gösterir ki o halde geriye kalan seçenek, onun bu düzeninin sonradan ortaya çıkmış olamayacağıdır. Diğer bir deyişle, kaos ebedi olmayacağına göre evrende kaostan doğmuş olamaz. Dolayısıyla evren, her zaman düzenli olarak var olmuştur ve bu durum onun şans eseri meydana gelmediğini, aksine ilk hareket ettirici tarafından hareket ettirildiğini kanıtlar. Ayrıca Aristo'ya göre, atomcuların içindeki olaylar arasında nedenselliği kabul ederken ,evrenin kendisinin bir bütün olarak meydana gelişini şans eseri görmeleri de tutarsızdır. Atomcular bitki ve hayvan türlerinin ,kendi tohumlarından üremelerini hiçbir şeyin şans eseri bulmazlar.Örneğin; belirli bir tohumdan zeytin olurken, başka belirli tohumdan da insan meydana gelir. Buna göre içinde süre giden olayların bu şekilde nedenselliğe bağlı olduğunun kabul edildikten sonra. Tüm bu nedensel olayların toplamını ifade eden evrenin meydana gelişinin şans eseri görülmesi, açık çelişki yaratır. Çünkü şans ,varlığı inkar edilmese de, pazara giden birinin arkadaşını görmesi gibi ,ancak ilinek' sel yani arızı bir neden olup, mutlak anlamında hiçbir şeyin nedeni değildir."Bu nedenle evrenin düzeni şansa atfedilse bile, bir aklın veya doğanın şanstan önde gelen neden olması zorunludur der" Aristo.İlk çağdan günümüze değin evrenle ilgilenen düşünürlerin merakını çeken konu kozmos ve kaos ilişkisinin nasıl başladığı sorusu kadar.Bu durumun şans eserimi yoksa bir Tanrı'nın yaratması mı olduğu üzerinde yoğunlaşıyor. Bu sorulara yönelik ilk tatmin edici cevaplar ancak sanayi devrimi ve onu simgesi olan buhar makinalarının keşfiyle doğan termodinamik biliminden

gelebildi. Fakat ,konumuzun odak noktasından sapmamak için bu konuya girmiyorum. Şans ve olasılık üzerine ilk ciddi çalışmalar Rönesans döneminde gelmeye başladı. İtalyan Rönesans matematikçisi fizikçi astrolog ve hekim olan Gerolamo Cardano'nun kitabı, olasılık üzerine yazılan bilinen ilk kitaptı. Aynı zamanda usta bir kumarbaz olan Cardano bu kitapta hile yapmanın ve olasılık hesaplamalarını kullanmanın temellerini ortaya koymuştu. Cardano' nun fikirleri zar atma gibi, kesirli ve olasılıklı matematiğe dayalı oyunlarda işe yarıyordu.Eski Mısır'da açılan mezarlarda Anadolu ve Çince ve Güney Amerika yerli halkıyla antik Sümer uygarlığı üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan, farklı zar tasarımlarından anlaşıldığı kadarıyla insan uygarlığı binlerce yıldır zar atıyor. Şimdi bir düşünün, şansa bakış açınız nedir?..Kendinizi şanslı hissediyor musunuz?..Etrafınızdaki insanları düşündüğünüzde, tanıdığınız bildiğiniz tüm o insanları düşündüğünüzde... Onların arasında en şanslı kişi siz misiniz?..Yoksa en şanssız olan kişi olduğunuzu mu düşünüyorsunuz?..Peki şans nasıl çalışır ki, kuralları var mıdır?..Neye göre daha şanslı ,yada daha şanssız oluruz?..Şansı kontrol edebilir miyiz?.. Onu arttırıp ,azaltmak bizim elimizde mi yoksa, şans bizden bağımsız bir yapıda mıdır?..Esasen şans diye bir şey gerçekte var mıdır?..Görüldüğü üzere, şansla ilgili sorulabilecek soruların sonu gelmiyor. Etrafımızda gerçekleşen olaylar hakkında ,bir neden sonuç ilişkisi kurmak üzere evrimleşmiş düşünce yapısına sahip olmamızdan kaynaklanıyor. Fakat bu neden sonuç ilişkisini her zaman doğru kuramaya biliriz. Hatta çoğunlukla yanlış kuruyoruz. Düşünün?.. Şanssız olmak bir kişilik özelliği midir, esasen soyut bir kavram olan şans ,nasıl olurda bir insanın özelliklerinden biri olabilir. Fakat kendini şanslı veya şansız olarak tanımlayan insanlar olduğunu biliyoruz değil mi?..Peki bu gerçekte nasıl mümkün olabilir?..Bir başka kişilik özelliklerinden biri olan, sakarlığı düşünün mesela?.. "Ben çok sakar biriyim" diyen birisi ,aslında neyi söylemek istemektedir?..Sakarlık tanımlanabilir bir şey midir?..Bir insanın diğerine göre daha sakar olması ne demektir?..Bu bir kişilik özelliği olamaz ,çünkü sakarlık diye tarif ettiğimiz şey kendi başına var olan bir kavram değildir. Buradaki neden sonuç ilişkisini doğru kuramıyor olmamızdan kaynaklanan, aklımızın bir kusurunu içeriyor. Etrafınızdaki nesnelere sürekli çarpıyor olmanız, veya sürekli bir şeyleri deviriyor olmanız, sizde sakarlık isminde bir özellik olmasından kaynaklanmıyor. Çünkü, tüm bunların nedenini ,tek bir kelimeye ve özelliğe indirgediğinizde. Sizin ,sakarlık diye tabir edilen şeyleri yapmanızın ardındaki ,onlarca belki de yüzlerce nedeni atlıyor olmanız gerçeğini unutuyorsunuz. El, göz koordinasyonunuzun doğru çalışmıyor olması veya kaslarınızla ilgili yönetimsel beyin fonksiyonlarınızda meydana gelen arazlar. Dikkatinizin ,diğer insanlara göre daha düşük olmasını gerektirecek olan fiziksel veya nörolojik etkenler gibi ,pek çok şey aslında sizin sakar olarak tanımlayan şeylerin nedenlerinden bazılarıydı. Fakat siz, tüm bunları atlayıp tek bir nedene bağladınız. "Ben sakarım", neden?.. Çünkü sakar olduğum için. Aynı şekilde şans da böyle midir?..Aslında pek çok diğer sebeplere bağlı olan bir takım olaylar bütünü sizi şanslı veya şanssız olarak tanımlıyor. Fakat siz olaylara değil sadece sonuca bakıyorsunuz ve bir yargıya varıyorsunuz. Ben şanslıyım veya ben şanssızım. Şimdi ,şans diye bir şey yoktur dersem ,bunun pek bir karşılığı olmaz değil mi?..Bu günlük hayatımızda sürekli olarak deneyimlediğimiz bir şey. Sonuçta görüyoruz değil mi ,hayallerinin kadınıyla tanışan ,istediği her şeyi sahip olan ,tüm amaçlarına ulaşan. Özellikle şu nokta çok önemli "başarıyı çokta fazla çalışmadan elde eden" insanlar. Hatta bu insanlardan çoğunlukla nefret ederiz. Çıkarım yapmak, en temel insan davranışlarımızdan biri.Afrika'daki çocuklara bakıp ,kendi durumumuzu iyi görürken, refah seviyesi

bizden çok daha yüksek olan toplumlara bakınca da, durumumuzun ne kadar berbat olduğunu hissederiz. Sonuçta, dünyaya gelme kararı bize ait olan bir karar değil. İki insanın bizden tamamen bağımsız olarak verdiği bir kararın neticesi olarak hayata geliyoruz. Nerede doğacağımızı, ailemizin kim olacağını biz seçmiyoruz. Bu formatla başlayan bir hayat, nasıl olur da şansa dayalı olmaz değil mi?.. Tamam, bunları biz seçmiyoruz evet ama ,ya sonrasında olup bitenler. Hayatımızın nasıl ilerleyeceğini de şans mı karar veriyor. Aslında buna hemen cevap vermek kolay değil o yüzden biz yine ara, ara sesli düşünelim, kafa yoralım bu konuya ,fakat şimdi dilerseniz "şans" kavramını irdelemeye devam edelim... Bunun için bazı örneklerle ve referanslara baş vurmaya deneyelim. Şimdi size bir diziden örnek vereceğim. Hayatımda izlediğim en iyi dizilerden biri olan "Fringe" den bir örnek. Üçüncü sezon, üçüncü bölümde, konumuzla ilgili harika bir olay anlatılıyor. Diziyi izlememiş olanlarımız için, çok kısa şekilde özetleyeyim durumu. Özellikle çözülmesi karmaşık ve zor olan genelde sınırlı bilimle alakalı davaları bakan bir ekibimiz var. Bir takım ölümlerin ve olayların ardında, hayatın doğal seyrine aykırı tuhaf şeyler mevcutsa ekip bu gizemi çözmeye çalışıyor. Yine bu türden bir olayla karşılaşıyoruz bu bölümde. Art arda gelen ölümlerin ,benzer unsurlar barındırdığı bir olay. Bir otobüs tarafından ezilen insanlar ve sürekli olarak olay yerinde bulunan o tükenmez kalem. Aralarında nasıl bir bağlantı olabilir ki?.. Elini kurbanı hiç sürmeden onları öldüren bir seri katil, ama nasıl?.. Şimdi sahneyi anlatayım size... Seri katilimiz ,caddenin ortasında duruyor ve gözlem yapıyor. Kurbanı karşı kaldırımdan yürüyerek geliyor, dilenciye para veriyor ve bir çiçekçiye giriyor. O sırada trafik ışığı yeşile dönüyor ve trafik akmaya başlıyor. Bir otobüs durağa yanaşıyor, bir adam kahvesini içerken bir şeyler okuyor. Bir araç kasisten geçerken su sıçratıyor ve hemen yanındaki posta kutusunu hafifçe sarsıyor. Tam bunlar olurken, katil o posta kutusunun üzerine bir kalem koyuyor. Dengede duracak şekilde. Derken köşeden bisikletli geliyor, bunlar olurken kurban da çiçeğini almış bir şekilde çiçekçiden çıkıyor. Karşıdan karşıya geçmek için düğmeye basıyor o sırada bir taksi aynı kasisten geçerek katilin koyduğu kalemin devrilmesine yol açıyor. Kalem yere düştüğünde, kahve içen adamın ilgisini çekiyor. Kaleme doğru yürüyor ve onu almak için eğilirken bisikletli adamın kaza yapmasına sebep oluyor. Kurban ışıkları beklerken bisiklet kazasından dolayı otobüs şoförünün dikkati dağılır bir anlığına ışığı görmez ve bum kadına çarpar."Hadi canım o kadar da değil ,gerçek hayatta bu şekilde olmaz" dediğinizi duyar gibiyim. Peki ,bir inceleyelim o zaman. Bu nasıl mümkün oldu?.. Birinin ,posta kutusunun üstüne bir kalem yerleştirerek birisini ölümüne yol açma olasılığı yüz de kaçtır?.. Şimdi olay yerine geri dönelim, kavşakta hızları 8 ila 16 km arasında değişen 22 araba 4 kamyonet 2 de otobüs 37 insan var. Toplamda diferansiyel denklemde var olan 120 farklı değişkenden bahsediyoruz. Yani, bu ne çözülebilir ne de bundan leh de sonuç elde edilebilir. Bunun mümkün olma olasılığı sıfır değil mi?.. Neden?.. E çünkü bu kadar değişkeni olan bir olaylar zincirini başarılı bir şekilde kurgulayamaz. Fakat hikayeye devam ettiğimizde durum netleşiyor. Seri katilimiz, bundan 5 ay önce IQ yani ay küsü- zeka kat sayısı 56 olan bir hastadır, bazı radikal bir ilaç deneyimlerine tabi tutulur. Amaç hastaların kendilerine yetecek kadar zekaya sahip olmalarıdır. Fakat, bu hastada beklenmedik bir durum olur ve zekası aşırı fazla gelişir. Pi sayısının 1000 rakamını ezberden yazacak, diferansiyel denklemlerini kafasında çözecek kadar. Doktoru diyor ki, "tek işlemde bu kadar oldu biz ona beş işlem yaptık". Şimdi, az önce saydıklarımı beşle çarpın. Böyle bir zekadan söz ediyoruz. Şimdi tekrar soruyorum?.. Bu adamın bu

kalemle birini öldürmesi olasılığı yüzde kaçtır?..Artık kolayca yüzde sıfır diyemeyiz değil mi?..Çünkü ,bizde sorunun içindeki denklemin değişkenleriyle oynadık ve sıradan birini insan zekasının çok ötesinde birinin zihniyle değiştirdik. Buda bizi doğrudan Laplac'ın şeytanı teorimine götürüyor. Fransız matematikçi ve gök bilimci Pierre- Simon Laplac'e 1814 te yayınlanan bir makalesinde bir teorim ortaya atar. Evrendeki her atomun yerini ve hareketini bilen ,bu sayede evrenin ve kainatın bütün bir geçmiş ve geleceğini bilen sanal bir varlığın vücut olduğunu var sayan düşünsel bir deneydir bu. Laplac, bu makalede aynen şöyle der “evrenin şimdiki halini geçmişin sonucu ve geleceğin nedeni olarak ele alabiliriz. Bir an için evrenin tüm güçlerinin ve bunu oluşturan tüm varlıkların konumlarını anlayabilen bir canlı olduğunu düşünürsek. Ve bunu, bu verileri inceleyebildiğini de düşünürsek, aynı anda evrendeki en büyük varlıklardan, en küçük atomlara kadar her şeyi, hesaba katarak bir hesap yaparsak hiçbir şey belirsiz değildir ve gelecekte aynı geçmiş gibi onun gözlerinin önündedir”. Yani Laplac'a göre, "şans" diye bir şey aslında yoktur. Sadece ,bizim bilgi eksikliğimizden kaynaklanan bir yanılsama. Eğer başımıza gelen olayların tüm neden sonuç ilişkilerini tüm detaylarını nereden, nasıl ve ne şekilde geldiğini bilseydik buna "şans" demezdik değil mi?..Daha basitçe anlatacak olursam ,mesela yazı, tuta atarken şansımız yarı yarıyadır. Peki, tüm değişkenleri bilseydik?.. Laplac bunu söylüyor işte. Paranın tam olarak varlığını, havanın para üzerinde ne kadar etki uygulayacağını ,uyguladığım kuvvetin parayı havada kaç kez döndüreceğini. Bütün bunları hesaplayabiliyor olsaydık?.. Yine de şansımız yarı yarıya mı olurdu?.. Hayır ,neredeyse 100/100 bir başarı oranıyla, yazı ,tura atabilirdik. Laplac'ın ,şeytanı teoremindeki şeytan benzetmesi ,evrendeki tüm gerçek bilgiye sahip varlık anlamına geliyor. Etrafımızda bu türden bir bilgiye sahip olan bildiğimiz hiç kimse canlı olmadığından. Laplac'ın şeytanı aslında bizim dünyamız için uygun bir örnek değilmiş gibi düşünebilirsiniz. Ama aslında Laplac'ın şeytanının günümüzde var olduğunu ve sürekli olarak aramızda dolaştığını söylesem :) Neden mi bahsediyorum?.. Algoritmalar...Her yaptığımızı her söylediğimizi her aksiyonumuzu takip eden "algoritmalar". Bilgiyle beslenen ve büyüyen varlıklar. Günün birinde, algoritmalar öyle bir hale gelecek ki artık algoritmaların tahminleri nerdeyse kesin bilgi yerine geçecek. Bu tür teknolojiler geliştikçe aslında pek çok şey artık şansa dayalı olmaktan çıkıyor. Etrafımızda sonsuz ihtimaller var, ve hepsi aynı anda gerçek. Hangisinin gerçekleşeceğini bilmiyoruz ve o yüzden “şans” adını verdiğimiz bir algılama biçimimiz var. Konuyu toparlayalım.Şans, insanlık tarihinde her zaman önemli bir konu olmuştur.

En eski toplumlardan bu yana insanlar iyi şans ve kötü şans kavramlarına inanmışlar. Ve bunları kontrol etmeye yönlendirmeye çalışmışlar. Tanrıça Tike Yunan mitolojisinde şans Tanrıçasıdır.Şans, talih, beklenmeyen yada umulmayan başarının Tanrıçası.

Olimpos lu olmamasına rağmen bir Olimpos lu kadar saygı görmüştür Tanrıça Tike nin Roma da karşılığı Fortunaydı ve insanlığın iyi şans ve talih getirmesinin yanında, kötü şans veya kötü olaylarda getiriyordu.Ancak Tike bir Olimpos Tanrıçası değildi. Tanrıça Tike Yunan dünyasında insanlara iyi şans ve talihin yanında kötü şans ve olaylarda getiren bir karakterdi. Bu yönüyle kişiliği önceden tahmin edilemezdi.Yani Tike, hak edene de ,hak etmeyene de kötülük verebilen bir Tanrıydı. Düşününce de çok makul ,çünkü “şans” kişinin iyi veya kötü oluşunu ayırt etmeyen bir kavram.İslam da şans veya talih diye bir kelime yoktur.Bunun yerine, kader vardır, nasip vardır tevekkül vardır. Baht kelimesi farsça kökenlidir

ve gelecekteki olayları kaçınılmaz bir biçimde belirleyen ilahi idarenin insan ve toplum için çizdiği yaşayış biçimi ve kader anlamına gelir.İnsanın tüm hayat çizgisi ilahi irade tarafından o kişi var olmadan önce bellidir. Dolayısıyla o kişinin hayatı boyunca başına gelecek her şey önceden bilinen bir ilahi bilgiye dayanır ve haliyle bunlar “şans” olarak nitelendirilemez. Bu imanın altı esasından biri olan hayır ve şerrin Allahtan geldiğine inanmak kapsamına girer. İyi şans ve kötü şan hayır ve şer adına ne dersek diyelim tüm toplumlarda bu kavramlara kendilerince bir açıklama getirmişler ve kendi inanç ve kültürlerine göre bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Üstelik bu inançlar, toplumların gelişmişlik seviyesinden bile bağımsızdır. Şansımız bol olsun :) İyi şanslar:)Selam ile dua ile ,kalın sağlıcakla.
Semra EROĞLU Şiirleri sevdiren kadın